

procvata Albanije stavljen u vreme posle raskida saradnje sa Jugoslavijom i početka masovnije saradnje sa SSSR-om. Ostatak poglavlja se bavi stvarnim rezultatima privredne saradnje tokom prve polovine godine. Na mestu je pitanje: da li je ovo poglavlje moglo biti drugačije komponovano – da bi se u većoj meri očuvao hronološki princip izlaganja primenjen u celoj knjizi.

U završnom delu naslovljenom „Epilog. Bilans ekonomskih odnosa Jugoslavije i Albanije 1945–1948“ (391–404), uz mnoštvo tabela (kojih ima i u ostalim poglavljima), sumirani su pre svega kvantitativni podaci o ekonomskoj saradnji dve zemlje. Dat je jasan pregled toga šta se izvozilo i uvozilo, koliko se ulagalo sa svake strane. Iz svega proizilazi da je Jugoslavija tu najviše ulagala i uprkos neispunjavanju planova (usled subjektivnih i objektivnih slabosti na obe strane) mnogo više doprinosila. Jugoslovenska ekonomska premoć je bila tolika da bi zaista izgledala kolonijalno (kako je albanska propaganda tvrdila) da nije bila dobronamerna. Ovako, bila je, po rečima Milovana Đilasa, „skupa i nepravdična“ [prema Jugoslaviji!], a objašnjenje koje on za nju daje, a autorka usvaja, bila je želja jugoslovenskog vrha da se dve zemlje ujedine. Ovo bi ne samo ojačalo socijalizam na Balkanu već, nadali su se, uklonilo teritorijalne sporove i nacionalnu netrpeljivost. Ispostavilo se da je motivacija bila idealistička, a rezultat potpuni promašaj. Ni posle kakve-takve „normalizacije“ odnosa 1954. godine, dve zemlje neće postati prijatelji, a teritorijalni sporovi i međunarodna mržnja još uvek traju. Knjiga se završava Zaključkom (405–410), u kome su još jednom istaknuti glavni momenti političke i ekonomske saradnje socijalističke Jugoslavije i Albanije.

Knjiga Božice Slavković Mirić, koja ne samo obimom nego i kvalitetom značajno prevazilazi i ono što se u predbolonjskoj eri očekivalo od magistarskih radova, a pogotovo ono što se sada očekuje od bolonjskih master radova, predstavlja značajan doprinos istraživanju jugoslovensko-albanskih odnosa posle Drugog svetskog rata. Autorka je na vrlo detaljan način osvetlila ekonomski aspekt tih odnosa, ali ni pošto samo ekonomski. Predmet njene pažnje jeste i prevažni politički kontekst, odnosno politička motivacija koja je stajala iza ukupnog ekonomskog angažovanja siromašne Jugoslavije u još siromašnjoj Albaniji. Dotaknuti su i drugi aspekti (obrazovni, vojni itd.), značajni za integraciju Albanije u širu balkansku socijali-

stičku zajednicu. Već sama količina jugoslovenskih dokumenata, bogatstvo podataka prikupljenih u njima koji su omogućili da se osvetle mnoga pitanja, svedoče o značaju tog projekta za tadašnji jugoslovenski vrh. Zahvaljujući prirodi i sadržaju tih dokumenata autorki je bilo moguće da prikaže albansko viđenje međudržavne saradnje i da na taj način u velikoj meri nadoknadi nemogućnost korišćenja izvorne albanske građe. Znanje albanskog jezika, tako retko kod naših istoričara, omogućilo joj je i da koristi relevantnu albansku literaturu koja služi kao dobra dopuna vrlo obimnoj srpskoj i jugoslovenskoj. Svojim kvalitetima ova knjiga je znatno uvećala fond našeg znanja o jednom aspektu jugoslovensko-albanskih odnosa čije važnosti su mnogi istraživači bili svesni, ali kojeg su se doticali samo u prolazu.

Zoran Janjetović

Uğur Ümit Üngör, PARAMILITARISM: MASS VIOLENCE IN THE SHADOW OF THE STATE, Oxford, Oxford University Press, 2020, 224.

Knjiga *Paravojska: masovno nasilje u senci države* koju je nedavno objavio vrhunski oxfordski izdavač na pregledan način prezentuje istraživanja profesora Amsterdamskog univerziteta Ugura Umita Ungora. Ovaj vredni saradnik holandskog NIOD Instituta za studije rata, holokausta i genocida posvetio je svoje prve studije konfiskaciji jermenske imovine tokom genocida, kao i ulozu tog procesa u izgradnji nacionalnog identiteta savremene Turske. Za njih je iz ruku holandskog prestolonaslednika dobio 2012. godine prestižnu Hajnekenovu nagradu za mlade naučnike. Gotovo deceniju kasnije, nema sumnje da je žiri dobro procenio. Granajući svoja interesovanja ka prostoru Južne Amerike, Balkana, Ruande, Bliskog istoka i Jugoistočne Azije, Ungor se afirmisao kao vodeći komparativni stručnjak u ovoj zahtevnoj oblasti. To se i vidi u samoj studiji, u kojoj je fenomen paravojsnih formacija temeljno istražen u uporednoj ravni i jezgrovito prikazan na tek nešto više od 200 stranica knjige. Velika bi zabuda bila obimom meriti značaj i doprinos ove studije, koja je prepuna kako novih saznanja o paramilitarizmu, tako i interesantnih interpretacija uzroka, vidova i posledica državnog nasilja uopšte.

Šta zapravo saznajemo iz Ungorove knjige? Pre svega, njegova studija podseća da se pojam

paravojnih formacija vezuje za „dugi dvadeseti vek“, ali pri tome nikako ne zanemaruje njegovu bogatu predistoriju. Njoj je posvećena čitava prva glava, koja leti preko pola milenijuma uzduž i popreko Evrope. Ungor nam predstavlja Rembrantovu *Noćnu stražu* kao preteču selfija jedne paravojne formacije – razbarušene, maskuline grupe verski isključivih siledžija koji se razmahuju oružjem. U sličnu kategoriju svrstava i kondotijere ranog novovekovnog perioda u Italiji, ali i otomanske janičare, koji su od elite postali vremenom privilegovana paravojna grupa sa političkim uticajem i ambicijama. Još je veći stepen paramilitarizacije na periferiji carstava. Kao što je konkurencija Španije, Portugala, Engleske i Francuske oko kontrole nad morima dala zamah gusarenju, tako je i imperijalno nadmetanje Romanova, Osmanlija i Habzburga stvorilo uslove za razvoj neregularnih formacija koje su se nadmetale za kontrolu nad rubnim područjima ovih carstava, od kozaka, frajkora i krdžalija do uskoka, klefta i hajduka.

Raspad dinastičkih carstava za Ungora je definitivni momenat prelaska iz predistorije u istoriju paravojski, u koju ulaze kao zadnji bastioni odbrane imperije, poput nemačkih Frajkora ili Alsterskih dobrovoljaca, ili kao važna snaga u izgradnji nacionalnih država na imperijalnim ruševinama, poput srpskih komita i bugarskih komitađa u Balkanskim ratovima. U međuratnom periodu uočava se i vanevropski domet ove pojave, u delatnosti vođa kineskih vojnih frakcija, meksičkih revolucionara ili argentinske Građanske legije. Ovaj globalni karakter paramilitarizma se još više očitava tokom Drugog svetskog rata, kako kroz jačanje SS paradržave u okviru Trećeg rajha, tako i u aktivnostima paravojnih grupa koje su se borile protiv nacističke Nemačke. Paravojni oblici organizovanja imali su ogromnu ulogu i tokom Hladnog rata. U Istočnom bloku su to bile brojne transmisije između oružanih snaga i najširih slojeva društva, te sovjetsko i kinesko sponzorisanje gerilskih pokreta širom sveta. Na Zapadu je međutim cvetala obaveštajna i operativna podrška stvaranju paravojnih jedinica za antikomunistička dejstva. Zapravo se važan „vrući“ aspekt Hladnog rata vodio na čitavom globalnom Jugu baš između ovih formacija, od Koreje i Vijetnama do Centralne Afrike i Južne Amerike. Fenomen paravojske je ne samo nadživio Hladni rat, već se nakon njega pose-

bno razmahao, kako u ratovima u bivšoj Jugoslaviji i Nagorno-Karabahu, tako i u genocidu u Ruandi i gušenju kurdskog i čečenskog pokreta, da bi u 21. veku dosegao novi nivo ne samo u ratu u Siriji, Ukrajini ili Darfuru, već i u ulozi koju paravojne formacije igraju u državama poput Filipina ili Indije u mirnodopskom periodu.

Kako su zločini nad civilnim stanovništvom i pljačka jedne od retkih zajedničkih karakteristika za gotovo sve ove primere, Ungor čitavo drugo poglavlje posvećuje vezi između države, paravojnih formacija i organizovanog kriminala. On takođe upozorava na važan metodološki problem – iako iza paravojski po pravilu stoji država, njihova aktivnost se odvija „sa one strane zakona“, tako da se o njoj ne piše u novinama, niti ostaje tako bogat arhivski materijal. Stoga se saznanja stiču preko zaplenjene arhivske građe, prebega i pokajnika, ili retkih suđenja. Ipak, i tako selektivan materijal dovoljno govori o simbiotskoj vezi između organizovanog kriminala, banditizma i paravojnih formacija. Ne samo što separatistički pokreti nikada nisu bili stidljivi u regrutovanju kriminalnog elementa, nego nije neobičan slučaj ni da države isprazne zatvore da bi regrutovale kriminalce, poput Otomanske imperije na početku Velikog rata, ili da sa njima naprave selektivne aranžmane poput Sjedinjenih Američkih Država i Laki Lučana prilikom invazije na Siciliju. Ovi kontakti su bili i ostali tako očigledni, da se mora postaviti pitanje šta je u korenu te simbioze. Jasnije je zašto kriminalnom faktoru ona odgovara – omogućava mu određen nivo legitimnosti, uvećava pristup resursima i društveni ugled. Možda dobiju i policijsku značku, ili čak postanu narodni heroji.

Ali nije tako očigledno šta državu tera da gradi paravojne strukture kroz aktivnu saradnju sa kriminalnim faktorom i tako istovremeno razgrađuje svoj čuveni veberovski monopol nad legitimnim nasiljem. Da bi objasnio taj paradoks, Ungor dovodi u pitanje klasične sociološke teorije države, koje kažu da organizovani kriminal prodire u one pore društva koje država napusti ili ne kontroliše dovoljno. A šta ako to nije tako?, pita se Ungor, predlažući da se dublje ispita odnos između različitih tipova državnih uređenja i raznovrsnih mafijaških struktura. Čak i u „normalna“ vremena, Ungor izdvaja barem šest modela međuodnosa između države i organizovanog kriminala, od kojih neki pogoduju razvoju paravojske. Među njima se posebno ističu ratovi i tranzicije, u kojima zbog

naglih promena nastaje kriza vrednosti i tanji se granica između legalnosti i legitimnosti. Ungor takve momente poredi sa pomračenjem – situacijom u kojoj je konstelacija nebeskih tela (državnih zvaničnika, organizovanog kriminala i paravojnog faktora) takva da izaziva senku u kojoj paramilitarizacija uzima maha, čak i ukoliko uvodi državu u samouništenje.

Dakle, šta država može time da dobije? Pre svega, kadrove koji su spremni da izvršavaju naređenja koja bi redovna vojska ili policija možda i odbila. Zatim, u okviru države, određena struktura (recimo tajna policija) ili pojedinac (recimo šef države) dobija lojalnu ekipu odanu lično, a ne institucionalno. Takav režim, koji privremeno vodi državu i dalje može da profitira od upotrebe paravojnog elementa, uzdajući se da će ceo doći na naplatu tek njihovim naslednicima. Dok kriminalci tako stiču društveni kapital, država stvara „odrede smrti“ spremne na sve, što se pokazuje kao svrsishodno u nestabilnim političkim situacijama, a posebno u ratnom stanju.

Rat preokreće situaciju dramatično. Da bi se ratni cilj postigao, često se koriste sva sredstva. Neka od njih su pritom nelegalna po domaćem ili međunarodnom pravu. Što više odstupaju od pravila i običaja ratovanja, to će pre upravo beskrupulozan kriminalni element u takvom okruženju cvetati. Ungor ovo ilustruje karijerama dobro poznatih vođa paravojski iz raznih krajeva sveta, među kojima su Anvar Kongo (Indonezija), Željko Ražnatović Arkan (Srbija), i Musa Hilal (Sudan). Njihovim biografijama pridružuje detaljne opise tri masakra – Čizre u Turskoj (1992), Trnovo u Bosni (1995) i Bahija Portete u Kolumbiji (2004). Na tim primerima vide se brojne sličnosti koje pokazuju ustrojstvo paravojnih organizacija i opseg njihove aktivnosti. Time se ukazuje i na ključnu prednost koju država ostvaruje koristeći paravojsku – izbegavanje direktne odgovornosti zamagljivanjem komandnog lanca, koji joj omogućava da poriče direktnu umešanost. U ovom okviru Ungor izdvaja Sjedinjene Američke Države, Kolumbiju, Srbiju, Rusiju i Sudan kao države sa osobenim strategijama izgradnje ovakvog sistema, u literaturi različito opisanog kao dvostruka država, duboka država, hibridna država ili paradržava.

Naposletku, knjiga ukazuje na dubinu korozivnosti ove sprege, koja stvara koruptivan sistem mimo regularnih političkih procedura i

bez transparentnosti. Institucije u njemu postoje, ali se uporno potkopavaju i teško je reći kod koga je istinska moć. Nasilje postaje uobičajen deo političkog repertoara, uključujući smicanja političkih protivnika, a reketiranje postaje neraskidiv deo ekonomskog pejzaža. Odatle ishodi kriminalizacija čitave države i društva, čije manifestacije i posledice Ungor detaljno opisuje u trećem i poslednjem poglavlju svoje studije. U njemu se množe primeri potapanja čitavih regiona u konflikt bez kraja i konca poput Libije ili Sirije, preuzimanja čitavih država od paravojnog elementa poput Čečenije ili Iraka, i ubistava državnih rukovodilaca koji nisu na to pristajali, poput srpskog premijera Zorana Đinđića ili turskog predsednika Turguta Ozala.

Cena koja se plaća za brisanje razlike između kriminalnog elementa i države, odnosno vojno-policijskog aparata i paravojske je tako visoka da malo koje države mogu da je plate, bile one „jake“ ili „slabe“, male ili velike. Pa ipak, Ungor pokazuje da se i jedne i druge upuštaju u takve avanture sa izraženom učestalošću i to širom sveta. Depresivan zaključak ove studije jeste i taj da je paravojno organizovanje postalo globalan fenomen koji ima ne samo bogatu prošlost, već i budućnost. Upravo zbog toga, ova knjiga ne predstavlja završetak, već odličnu osnovu za dalja istraživanja. Njen komparativni metod otvara nova pitanja. Paramilitarizam jeste globalni fenomen, ali se iskazuje na različite načine u različitim istorijskim, političkim i kulturnim kontekstima. Zašto u određenim podnebljima paravojno organizovanje cveta, a u drugima je jedva zamislivo? Da li odgovore treba tražiti u odnosu države i društva, kulturi nasilja, običajima i tradiciji, spoljnom ili unutrašnjem faktoru? Zašto negde postoje duboki kontinuiteti u ovom pogledu, a kako su drugde ti kontinuiteti prekinuti? Ova se pitanja odnose na mnoge geopolitički trusne prostore, poput Zakavkazja, Bliskog istoka, Centralne Afrike, Latinske Amerike, a svakako i Balkana, pa nam se tako pored akademskih nameću i mnogo očigledniji razlozi da se ovom temom pozabavimo, u čemu nam iskustva sa drugih podneblja mogu biti od velike koristi.

Vladimir Petrović